

Mátyás-Rausch Petra

„...az udvarbíróra és szolgálóra való költség miatt minekünk el kell pusztulnunk” –

Váradai Péter deák és a zalatnai uradalom

Az Erdélyi Fejedelemség területén fekvő fiskális uradalmakon¹ belül a bányákhoz kapcsolt bányauradalmak külön csoportot alkottak. Ennek több oka is volt, elsősorban keletkezésük története, valamint az általuk végzett munka és szolgáltatások mibenléte. Az itt lakók életét értelemszerűen befolyásolta a helyi bányászat helyzete, hiszen a bánya és a hozzá kapcsolt uradalom szoros szimbiozisban élt egymással.² A különbségek ellenére a bányauradalmak lakosságának a többi uradalomban felmerülő problémákhoz, konfliktusokhoz hasonló gondokkal kellett megküzdeniük mindennapi életük folyamán. A források tanúsága szerint a termelés – legyen az mezőgazdasági vagy bányászati – kiszámíthatatlanságán túl életükben a legtöbb gondot a fejedelmet képviselő udvarbíró (*provisor*) jelentette. Az alábbiakban bemutatásra kerülő forrás nem egyedülálló a korszakban – noha bányauradalomra vonatkozóan jelenleg csak ez az egy ismeretes –, ugyanis a többi fiskális uradalomhoz köthető forrásanyagban is rendre megjelennek a mindenkori udvarbíró elleni panaszok³ vagy az ellene folytatott fejedelmi vizsgálat írásos emlékei.⁴

Mielőtt azonban rátérnénk magyarigeni Váradai Péter deák és a rábízott uradalom kapcsolatára, röviden jellemeznünk kell a területet, ahol ő I. Rákóczi György idején tevékenykedett. Az 1630-as évek végén fennálló zalatnai uradalmat alkotó falvak többsége egy hosszú telepítési folyamat révén jött létre még a 14. században.⁵ Az Erdélyi-érchegység bányavárosai közül egyedül Abrudbánya tudta magát „szabad várossá” felküzdeni, a 15. század második felében „taxás” várossá lett. Az uradalom

Mátyás-Rausch Petra (1984) – tudományos munkatárs, PhD, BTK TTI, Budapest, matyas-rausch.petra@btk.hu

A tanulmány az ELKH Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetének szakmai műhelyében készült (MTA Kiváló Kutatóhely), megírását az NKFI 124684 számú fiatal kutatói projektje támogatta.

¹ Korántsem a teljesség igényével: Jakó Zsigmond: *A gyalui vártartomány urbáriumai*. Kvár 1944. illetve Makkai László: *I. Rákóczi György birtokainak gazdasági iratai (1631–1648)*. Bp. 1954.

² Mátyás-Rausch Petra: *Bányauradalmak az Erdélyi Fejedelemség területén Bethlen Gábor uralkodása alatt. = Magyar Gazdaságtörténeti Évkönyv 2019. Uradalom – vállalat*. Szerk. Kővér György et alii. Bp. 2019. 121.

³ Jakó: *i.m.* 99, 103, 112, 122. (Váradai Balogh Péter gyalui udvarbíró elleni panaszok 1652-ből).

⁴ Huszti Boldizsár kövári, majd tasnádi udvarbíró elleni vizsgálat jegyzőkönyve. A forrást pontosan nem tudjuk datálni, annyi azonban kikövetkeztethető a szövegből, hogy II. Rákóczi György rendelte el a vizsgálatot, és a tasnádi jobbágyok képviselőinek a fejedelmi prefektus előtt kellett elmondaniuk az udvarbíró működésével kapcsolatos panaszukat. Lásd Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban MNL OL) Erdélyi országos kormányhatósági levéltárak Gyulafehérvári Káptalan országos levéltára Centuriae (a továbbiakban F3) Centuria V. Nr. 32. Huszti Boldizsár 1654-ben és 1655-ben minden bizonnyal huszti udvarbíró volt, több kifizetési utalvány is erről tanúskodik. Lásd MNL Erdélyi országos kormányhatósági levéltárak Gyulafehérvári Káptalan országos levéltára Lymbus (a továbbiakban F 12) 20. cs. Fasc. 20/1. Nr. 29.

⁵ Mátyás-Rausch: *i.m.* 104–105.

későbbi központját adó Zalatnának ez nem sikerült, valószínűleg azért, mert a középkorban a térséget birtokló gyulafehérvári káptalan számára a Zalatna körüli, a többi hegyvidéki résszel szemben, mezőgazdálkodásra is alkalmas terület túl értékes volt.⁶ Az 1556. évi szekularizációt követően az érchegységbeli területek döntő többsége fiskális tulajdonba került, az erdélyi fejedelmek ezt követően sok esetben eladományozták vagy zálogba vetették az itteni bányavárosokhoz tartozó falvakat. Elsőként Bethlen Gábor tett arra kísérletet, hogy újra fejedelmi kézben egyesítse a kérdéses birtokokat. Az érchegységbeli uradalmak szerkezetének megállapításával már több tanulmányomban is foglalkoztam,⁷ így itt most csak arra tennék utalást, hogy a 17. század közepi forrásokban megjelenő, Zalatna központtal bíró bányauradalom keletkezésével kapcsolatban a szakirodalom nem képvisel egységes álláspontot.⁸ Nagy a valószínűsége, hogy a bányauradalomhoz tartozó falvak egy részét a központi településsel együtt Bethlen Gábor az 1610-es évek második felében még a fehérvári uradalom részeként igazgatta, de uralkodása vége felé különálló uradalommá szervezte.⁹ A pontos keltezését segítő kontrollforrások – többek között egy 1617. évi abrudbányai összeírás – sajnos már nem állnak rendelkezésünkre,¹⁰ így kénytelenek vagyunk a fenti, Makkai László által felvázolt időrendi meghatározást elfogadni. A Makkai-féle datálást továbbpontosíthatja néhány Zalatnának jutott korabeli kiváltság is. Bethlen Gábor a Zalatnára telepített alsó-magyarországi bányászokat biztosította, hogy saját lelkipásztort tarthatnak, papjuk ellátását pedig a mindenkor zalatnai udvarbíróra és beosztottjaira bízta, a Bethlen által adott privilégiumot I. Rákóczi György 1632-ben megerősítette.¹¹ Eszerint Bethlen már az első felvidéki hadjáratát követően, 1622 körül újjászervezte az érchegységbeli bányauradalmat vagy uradalmakat, és élére/élükre a zalatnai udvarbírót állította. Ettől függetlenül az korántsem biztos, hogy a 17. század közepén alsó, középső és felső uradalomból álló zalatnai birtoktest¹² már Bethlen idején kialakult volna, noha gazdaságszervező politikájába ez a koncepció tökéletesen beleillene, hiszen a fenti hármas felosztás révén a hangsúly a középső uradalomra esett, ahol a lakosok elsősorban kohászati és bányászati tevékenységet folytattak.¹³ Az azonban bizonyos, hogy a tanulmány témájául szolgáló fejedelmi vizsgálat (1637) idején már alsó, felső és középső uradalomból tevődött össze a zalatnai bányauradalom, amelynek élén az udvarbíró, magyarigeni Váradi Péter deák állt.¹⁴

⁶ I. Tóth Zoltán: *Parasztmozgalmak az Erdélyi Érchegységben 1848-ig*. Bp. 1951. 12.

⁷ Többek között lásd Mátyás-Rausch: *i.m.* 103–121.

⁸ I. Tóth Zoltán azt a véleményt képviselte, hogy a zalatnai uradalom hármass felosztása valószínűleg II. Rákóczi György uralkodása elején alakulhatott ki, nem sokkal azután, hogy 1650-ben összeírták az erdélyi fiskális birtokokat. Lásd I. Tóth: *i.m.* 29.

⁹ Makkai: *i.m.* 19.

¹⁰ A kérdéses összeírás az erdélyi fiscalis levéltárban volt, az elenchesban még szerepel az irat rövid összefoglalója, a részletes jegyzék azonban már nem található meg, valószínűsíthető, hogy a 20. század során pusztulhatott el. Egykori jelzete: MNL OL Erdélyi kincstári levéltár Erdélyi fiscalis levéltár (a továbbiakban F 234) IX. szekrény Fasc. 56. A.

¹¹ MNL OL Q szekció Diplomatikai Levéltár (a továbbiakban DL) 37059.

¹² Az uradalomrészek összetételét lásd I. Tóth: *i.m.* 29. Az általa is több helyütt idézett 1652. évi urbáriumban szereplő települések és az 1650-ben összeírt fiskális birtokjegyzék között eltérés mutatható ki. Az 1650. évi jegyzékben két olyan település szerepel, amely az 1652. évi urbáriumban már nem (Muszka, Dupapiatra). Míg 1652. évi urbáriumban összeírták Lupsa lakosságát, az 1650. évi jegyzékben a falu már nem tartozott a zalatnai uradalomhoz. Lásd Erdélyi Országgyűlési Emlékek. I–XXI. Szerk. Szilágyi Sándor. Bp. 1877–1898. (a továbbiakban EOE) XI. 109. Vö. MNL OL F 234 IX. szekrény Fasc. 52. S.

¹³ I. Tóth: *i.m.* 29.

¹⁴ MNL OL F 3 Centuria U. Nr. 7. 1637-ben nem tartozott a zalatnai uradalomhoz Nagy-, illetve Kisaranyos, Muszka, Dupapiatra, amelyeket 1650-ben a zalatnai fiskális jószágához írtak. Viszont voltak tanúk Lupsáról, amit 1652-ben Zalatnához számítottak.

„*Inquisitionis relatio*”¹⁵

Ezekkel a szavakkal vezette be a számunkra ismeretlen feljegyző Huszti Boldizsár tasnádi udvarbíró ellen indított fejedelmi vizsgálat eredményeiről szóló beszámolóját. Hasonlóan a Huszti Boldizsár elleni vizsgálatához Váradi Péter esetében sem ismerjük az *inquisitio* lefolytatásának pontos körülményeit, a fennmaradt töredékes vizsgálati jegyzőkönyvből többek között nem derül ki, hogy pontosan milyen kérdéseket kellett feltenniük a tanúvallatást végző hivatalos személyeknek. Sőt azt sem tudjuk, hogy kik végezték a vizsgálatot, így csak a korabeli gyakorlatból kiindulva állíthatjuk, hogy valószínűleg az egyik erdélyi hiteleshely levélkeresője és egy vármegyei tisztviselő vette fel a vallomásokat.¹⁶ A jegyzőkönyv végén kizárólag az szerepel, hogy a fejedelmi vizsgálat lebonyolításában Heinrich Lisbona, a zalatnai fiskális bányák prefektusa is segédkezett.¹⁷

A vizsgálat kiindulópontja, ahogy sok más esetben is, valószínűleg az lehetett, hogy a fiskális uradalom területén élő jobbágyok panaszai eljutottak a fejedelmi udvarig, sőt nem zárhatjuk ki azt sem, hogy a panaszok megfogalmazásában is tevékenyen részt vett a komoly befolyással bíró Heinrich Lisbona. Utóbbinak az uradalom lakosságához hasonlóan ugyancsak együtt kellett dolgoznia nap mint nap a zalatnai udvarbíróval, így egy-egy konfliktus vagy érdekellentét kialakulása szinte elkerülhetetlen volt. Az 1637. évi vallatás szövegéből egyébként kiderül, hogy már volt ezt megelőzően is vizsgálgódás a zalatnai uradalomban, akkor a tanúk elmondása szerint a kancellária írnokait küldték ki, hogy kérdéseket tegyenek fel az udvarbíróval kapcsolatban.¹⁸

Noha a forrás keletkezésével kapcsolatban kevés támponttal rendelkezünk, a vizsgálat tárgyát képező udvarbíró személye legalább nem vész teljesen a régmúlt homályába.¹⁹ Váradi Péter Gyulafehérvár közelében fekvő Igen (Magyarigen) mezővárosból származott,²⁰ ahol legalább egy ingatlant bírt.²¹ A zalatnai uradalmat legkorábban 1634-ben kezdte el vezetni, ugyanis 1633-ig tövisi Baxa Gergely deák volt a zalatnai udvarbíró.²² 1641-ben pedig biztosan még ő volt a zalatnai provizor, ebben az évben vett zálogba a fejedelemtől egy zalatnai nemesi udvarházat.²³ A hivatalos irat bevezetőjében a fejedelem méltatta zalatnai udvarbírói tevékenységét, amelyért cserébe zálogba vehette a kérdéses ingatlant.²⁴ 1647 és 1648 folyamán már fogarasi udvarbíró.²⁵ Rétyi Péter fogarasi kincstári tisztviselő naplójában említi, hogy 1648-ban Váradi Péter mellett

¹⁵ MNL OL F3 Centuria V. Nr. 32.

¹⁶ Vö. Bogdándi Zsolt: *A kolozsmonostori konvent a fejedelemség korában*. Kvár 2012. 146–151. A későbbiekben még tárgyalásra kerülő 1652. évi zalatnai urbáriumot Tharaczközi Ferenc gyulafehérvári requisitor és ifjabb Maxai István Fehér vármegyei ülnök (assesor) készítették el. Ez a módszer egyébként tökéletesen illeszkedett a korabeli Magyarországon alkalmazott szabályokhoz. Lásd Maksay Ferenc: *Urbáriumok. = A történeti statisztika forrásai*. Szerk. Kovacsics József. Bp. 1957. 122.

¹⁷ MNL OL F 3 Centuria U. Nr. 7.

¹⁸ Uo.

¹⁹ Bizonyos, hogy nem azonos Váradi Balogh Péter gyalui udvarbíróval. Vö. Makkai: *i.m.* 672.

²⁰ Igen és a fejedelmi központ kapcsolatára lásd Gálfi Emőke: *Gyulafehérvár és a körülötte fekvő mezővárosok kapcsolata a 16. század második felében*. Erdélyi Múzeum, LXXX(2018). 47–51.

²¹ A tanúk vallomásaiból kiderül, hogy sokszor utazott el igeni házába. MNL OL F3 Centuria U. Nr. 7.

²² MNL OL F3 Centuria F. Nr. 3.

²³ Valószínűleg megszakítás nélkül teljesített szolgálatot Zalatón. Lásd MNL OL F3 Centuria T. Nr. 82. (1639-ből származó kötelezvény)

²⁴ MNL OL Erdélyi fejedelmi kancellária Libri regii (a továbbiakban F1 LR) 23. k. fol. 23.

²⁵ Makkai: *i.m.* 672.

lett Fogaras várának számtartója. Az ő feljegyzéseiből tudhatjuk meg azt is, hogy Váradi Péter nem sokáig volt fogarasi udvarbíró, ugyanis 1650-ben már a legfontosabb fiskális uradalmat, a gyulafehérvári birtoktestet igazgatta. Hivatali előmenetelének azonban nem sokáig örülhetett, mert ugyanebben az évben két gyalogos katona tisztázatlan körülmények között meggyilkolta.²⁶ Származására nézve nem rendelkezünk pontosabb információval, de valószínűsíthető, hogy a fejedelmi központ vonzáskörzetében fekvő mezővárosokban lakó egyik kisnemesi család sarja lehetett, aki számára a társadalmi felemelkedést a kincstári vagy gazdaságkormányzati szolgálat biztosította.²⁷ A vizsgálatot kezdeményező közösséggel, illetve annak tagjaival kapcsolatban már nem vagyunk ennyire szerencsések, de ebben a jelenségben nincsen semmi szokatlan, ugyanis a korabeli kisebb közösségeket képviselő személyek többségét nem ismerjük, legtöbb esetben csak annyit tudunk meghatározni, hogy hova tartoztak, igen szerencsés esetben még a nevüket is fenntartották a források – jelen esetben sajnos nem –, de ennél többet nem lehet róluk kideríteni.²⁸

Péter Katalin a kora újkori jobbágycsaládok életviteléről szóló tanulmányában nem a szokványos módon közelítette meg a téma alapját képező forrásokat: az urbáriumokat. Az urbáriumokra elsősorban nem szövegbe ágyazott adathalmazként tekintett, hanem olvasásra alkalmas textusként.²⁹ Jóllehet a Váradi Péter ellen lefolytatott vizsgálat jegyzőkönyve nem sorolható az urbárium műfajába, azonban azzal sok hasonlóságot mutat, hiszen értékes információkat tartalmaz az uradalom jobbágynak szolgálatáról, adóiról és társadalmi, anyagi helyzetéről.³⁰ Abban sem kételkedhetünk, hogy a tanúvallatási jegyzőkönyv igazságtartalma, – hasonlóan az úrbéri összeírásokhoz – fontos, hiszen készítői elszámolással tartoztak a fejedelemnek, és az elrendelt vizsgálat eredményétől függött, hogy mi lesz az udvarbíró további sorsa.³¹ Ennek ellenére a kérdéses jegyzőkönyv valódi történeti hitelét nem lehet teljes bizonyossággal megállapítani, nem áll ugyanis rendelkezésünkre korabeli kontrollforrás (pl. az udvarbíró válasza az őt ért vádakra), nem tudjuk, milyen következményei lehettek az 1637. évi eseményeknek, történt-e például bármi változás az uradalom „szolgálati rendszerében”. Ha pedig valamilyen mérleget szeretnénk majd vonni Váradi Péter és a zalatnai uradalom kapcsolatára vonatkozóan, szükségessé válik a pár évtizeddel később keletkezett zalatnai urbárium, valamint az egyéb erdélyi ércbányászattal foglalkozó uradalmakhoz köthető feljegyzések vizsgálata.³²

A vizsgálatot végző tisztviselőknek nem lehetett könnyű dolguk, több szempontból sem. Nagy munka várt rájuk, ugyanis a jegyzőkönyv tanúsága szerint mintegy 190 tanút hallgattak meg az eljárás során, el kellett igazodniuk a külső szemlélő számára sokszor túlzottan szövevényes kapcsolati rendszerben, amely behálózta a zalatnai uradalmat, mindenekelőtt pedig a

²⁶ *Rétyi Péter naplója*. Előszóval és magyarázó jegyzetekkel közléteszi. Maria Ursuțiu. Bukarest, 1983. 33–35.

²⁷ Gálfi: *i.m.* 47–51. A gazdaságkormányzat valóban kiváló kiterjesztési lehetőséget biztosított, leginkább akkor, ha jó házasodási stratégiával párosult, mint kéméndi Váradi János esetében. Lásd Mátyás-Rausch Petra: *Társadalmi mobilitás az erdélyi kincstári igazgatásban (1571–1629)*. Századok CLIV(2020). 14–23.

²⁸ Péter Katalin: *Werbőczy anyanyelvi fordításának tanulságai – értelmiségi feladatvállalás a 16. században*. Történelmi Szemle LIV(2012). 431–432.

²⁹ Péter Katalin: *Jobbágycsaládok életvitelének különbözőségei az örökös jobbágyság korában (16–17. század)*. Századok CXXXVII(2003). 553.

³⁰ Az urbárium kialakulásáról, típusjegyeiről lásd Maksay: *i.m.* 119–120.

³¹ Vö. Péter: *Jobbágycsaládok i.m.* 554.

³² Sok esetben az urbáriumok és a velük rokon inventáriumok, összeírások sem teljesekek, minden követhető minta nélkül hagyták ki belőlük a helyi lakosság bizonyos hányadát, társadalmi hovatartozásra való tekintet nélkül. Lásd Péter Katalin: *Társadalom és gazdálkodás a kora újkori Sárospatakon. A patakiak csendes ellenállása*. Századok CXXXI(1997). 810.

fejedelem érdekeit kellett szem előtt tartaniuk, hitelesen kellett tájékoztatniuk urukat legnagyobb bányauraldalmi egyikének állapotáról. Noha a tanúvallomásokhoz tartozó kérdéssor nem maradt ránk, a válaszokból vissza lehet valamelyest következtetni arra, mire is volt a fejedelmi kormányzat kíváncsi Váradi Péter tevékenységével kapcsolatban.

A tanúk vallomásaiból kiteszõ problémákat, esetleges visszaéléseket két csoportra bonthatjuk. Az elsõ csoport, amelyek igazságtartalmának utána lehet járni, magyarán amellyel kapcsolatban rendelkezünk valamilyen kontrollforrással, a szolgáltatások rendszere, a bírságok nagysága és a kötelezõ robot mennyisége. A második csoport pedig az ellenõrizhetetlen történeteket tartalmazza, ebben az esetben nincsen semmiféle fogódkodónk, aminek alapján el lehetne dönteni, mennyire valós a jobbágyok által elõadott panasz. Itt példaként hoznám fel a gyilkossággal való megvádolást, jobbágyok megveretését vagy éppen egy szerelmi háromszöget. A panaszárdatot elolvassa mindenképpen fel kell tenni egy fontos kérdést, miszerint milyen célt, és leginkább kinek a célját szolgálta mindez. Úgy vélem, nem valóságtól elrugaszkodott feltételezés, hogy a zalatnai uradalom közösségének Váradi Péter esetleges fegyelmezésén túl további célja is volt az udvarbíró elleni vizsgálattal. A faluközösségek életében az urbárium felvétele vagy egy helyi vizsgálat kiváló alkalmat kínált az alkudozásra, egy, az alattvalók számára elõnyösebb helyzet kialakítására.³³ El kellett hitetniük a fejedelemmel, hogy nekik most nem jó, és a fejedelem a saját érdekében is – nem véletlenül emelték ki többször a vallomásokban, hogy a fejedelem jószága pusztul – adjon új, jobb kereteket munkájuknak.³⁴ Ahogy a többi, korszakból fennmaradt vizsgálat során is, két fõbb motívum mentén épült fel a mondanivalójuk: az igazságtalan és szívtelen udvarbíró, valamint a nyomorult, esendõ, a szolgálatokba lassan belepusztuló jobbágy képét domborították ki.

Nézzünk meg néhány példát. Rendre visszatért például a vallomásokban Váradi Péter és egy bizonyos Benedeki Mihály deák közötti konfliktus. Ha hitetünk az elbeszélésnek, akkor egy szerelmi háromszöggel állunk szemben, ugyanis Váradi állítólag azért orrolt meg a deákra, mert az fel merete kérni a feleségét egy táncra valamelyik falusi lakodalomban. Emiatt aztán Váradi elfogatta az embereivel, jól megverette, aztán tömlõcbe vetette, és csak azt követõen engedte szabadon, hogy Benedeki rátestálta a zalatnai házát. Az idézett történet rengeteg buktatót rejthet magában, ahogy az is, hogy az egyik beosztottját, a petrozsányi udvarbíró, Kende Gábort nem idéztette törvényszék elé felesége megölésének vádjával, mondván, hogy a kebelbarátja, akivel egy tálból eszik.³⁵ A jobbágyokat megnyomorító udvarbíróról alkotott képbõl természetesen nem hiányozhatott a mindent átszõvõ korrupció és a megfélemlítés sem. Több tanú is utalt arra, hogy az 1637. évi vizsgálatot már megelőzte egy másik, amikor a kancelláriáról kiküldött íródeákok kérdezték meg a falvak lakosait az udvarbíró viselt dolgairól. Váradi Péter pedig, hogy elkerülje a fejedelem haragját, lefizette arannyal a deákokat, hogy a rá terhelõ vallomásokat ne vegyék fel, illetve a falusi bírók segítségével megakadályozta, hogy az emberek elmehessenek tanúskodni. Beosztottjai pedig állandóan rettegésben tartották a lakosságot, emellett léhák voltak, iszákosak, és rendre visszaéltek tisztjükbõl adódó jogaikkal.³⁶ A könyörtelen udvarbíróval szemben álló nyomorult jobbágy képét vetíti elénk a címben található idézet is, amely Oprisai Máté lupsai jobbágy szájából hangzott el. Elmondása szerint az udvarbíró hatalmas összeget

³³ Péter: *Werbóczy i.m.* 431–432.

³⁴ MNL OL F3 Centuria U. Nr. 7.

³⁵ Uo.

³⁶ Uo.

követelt a falujától, ő mert ez ellen felszólalni, ezért jól elverték, noha mindig jámbor ember volt. Egy másik tanú azt vallotta, hogy egy bizonyos bírság miatt perbe akart szállni az udvarbíróval, de szegény emberként nem tudna pereskedni a saját urával, így inkább kifizette a 2 forintnyi bírságot. Sajnos arról hallgat a forrásunk, hogy a bírságok kiszabása miért történt, és vajon ez jogos volt-e az udvarbíró részéről. További, kapcsolódó iratok hiányában nem tudjuk kellő alapossgal megállapítani, hogy vajon az uradalom közössége elérte-e a célját, tudtak-e enyhítést kialakítani, vagy minden maradt a régiben. Annyi bizonyos, hogy Váradi Péter továbbra is zalatnai udvarbíró maradt, és szolgálatenyhítésre, amelyről tudunk, legkorábban 1651-ben került sor, amikor az uradalom képviselői meg tudtak egyezni a fejedelemmel, és II. Rákóczi György több, nagyrészt természetbeni szolgálatot lecsökkentett.³⁷ Az alkupozíció javulását amiatt sem tartjuk valószínűnek, mert ez nemigen illene bele I. Rákóczi György „profiljába”. Nemcsak az erdélyi területen vezetett be páratlanul szigorú intézkedéseket, hanem a magyarországi birtokain is hasonló szigorral, mondhatni könyörtelenséggel járt el.³⁸ Rákóczi ezenfelül igen nagy gyanakvással viseltetett a térség bányavárosai és bányászai iránt, feleségéhez íródott leveleiben többször is kifejtette, hogy büntetést érdemelnének, és nem könnyítést, az abrudbányai lakosok megbízhatatlanok, és meg kellene tanulniuk végre igazat mondani.³⁹

A vallomásokkal és az azokból kirajzolódó képpel azonban nemcsak a falvak lakosainak lehetett céljuk, hanem a helyi bányászatért felelős prefektusnak, Heinrich Lisbonának is. A falusiak elmondása szerint ugyanis az udvarbíró jogkörébe tartozott meghatározni azt, ki és mikor megy a bányába szolgálni, és azt is, hogy mindezt gyalogszerrel vagy lóval teszi-e. Az is valószínű, hogy Váradi Péter feladata volt az uradalom területén magánbányászatot (leginkább aranymosást) folytató lakosoktól összegyűjteni aranyat, majd elküldeni beváltásra és finomításra.⁴⁰ Sok esetben az is előfordult, hogy a bírság összegét aranyban követelte.⁴¹ A bányászati prefektus és az udvarbíró közötti viszonyrendszert instrukciók hiányában nem lehet pontosan megrajzolni. Bethlen Gábor uralkodása alatt a zalatnai prefektusok egyedül irányították az uradalmat, amiben az a tény is közrejátszhatott, hogy akkoriban a bányauradalom talán még nem állt három részből, így kisebb területért kellett felelniük.⁴² Ez leginkább talán a bíraskodásban érhető tetten. A kisebb kiterjedésű bányauradalmak, többek között a kapnikbányai területén a bíraskodás elsősorban a bányászati prefektus feladata volt. A kisebb értékű bírságot minden esetben ő szedte be, a komolyabb lopás azonban már a kővári főkapitány hatáskörébe tartozott.⁴³ Valószínűsíthető, hogy nem volt ez másképpen a kisebb zalatnai uradalom területén

³⁷ MNL OL F234 IX. szekrény Fasc. 52. S.

³⁸ Péter Katalin szerint a Rákócziak sárospataki uraságát leginkább az jellemezhetné, hogy elvették az ispotály kaszálóját (is). „Egyébként azonban Rákócziék inkább alattomosan, semmint nyíltan támadtak.” Péter: *Társadalom i.m.* 813.

³⁹ A két Rákóczi György erdélyi fejedelem családi levelezése. Szerk. Szilágyi Sándor. (a továbbiakban RGYlev) Bp. 1875. 156, 172, 235.

⁴⁰ MNL OL F3 Centuria U. Nr. 7.

⁴¹ Az arany mennyiségét nehezékbent adták meg. Pontos meghatározása nem egyszerű, a továbbiakban SI mértékegységben adom meg az arany mennyiségét. A hozzávetőleges átszámításhoz Bogdán István: *Magyarországi űr-, térfogat-, súly- és darabmértékek 1874-ig*. Bp. 1991. 459. meghatározását használtam.

⁴² A zalatnai bányászokat a balázsfalvi és a marosújvári udvarbíró látta el élelemmel. Az így küldött búza, árpa és egyéb élelmiszeradagokat a prefektus feladata volt elosztani, ő felelt azért is, hogy a kincstárból kapott támogatás helyesen legyen felhasználva. MNL OL Magánlevéltárak Családi fondok, levéltárak Bethlen család levéltára Missiles (a továbbiakban P 1956) I. t. Nr. 155.

⁴³ Makkai: *i.m.* Nr. 60. valamint MNL OL Erdélyi országos kormányhatósági levéltárak Kolozsmonostori Konvent országos levéltára Urbaria (a továbbiakban F 27) fol. 63-68.

sem, de 1652-ben már egyértelműen az udvarbíró volt a legfelsőbb bíraskodási fórum. Egyes falvaknál (pl. Topánfalva, Lupsa) a falusi bírótól lehetett az ispán elé, majd onnan az udvarbíró elé fellebbezni, míg Bisztra esetében a falusi bíró után már az udvarbírói ítélőszék következett. A bírságokból befolyó összeg elosztása mindenhol egyformán történt, egyharmada az udvarbíró, kétharmada pedig a kincstárt illette.⁴⁴

Rákóczi György azonban másképp képzelte el az érchegységbeli falvak igazgatását, mint elődje, a megnövekedett területű uradalom pedig külön udvarbíró kívánt, aki valószínűleg már nem volt alárendelve a prefektusnak, sőt talán még ellenőrző szerve is volt egyben. Ez pedig minden bizonnyal sértette Heinrich Lisbona érdekeit, aki a Bethlen-korszakban is vezette a helyi bányákat, ezért megpróbálta Váradi Péter jogkörét szűkíteni, csökkenteni.⁴⁵

Le kell azonban szögeznünk, hogy a fenti gondolatmenettel korántsem állítjuk azt, hogy Váradi Péter ne követett volna el bármilyen fajta visszaélést a jobbágyok, esetleg a fejedelem kárára. Többek között a fejedelem szolgálatára rendelt jobbágyokkal őriztette saját állatait, vagy a fejedelem számára gyűjtött hízott disznókat eltette, és a saját sovány állatait küldte el dézsmaként a fejedelmi udvarba.⁴⁶ Ahogy kortársai,⁴⁷ ő is megpróbált a fennálló keretek között a legtöbbet kihozni az adott helyzetből (ahogy egyébként az uradalom jobbágyai is tették az adott uradalmi rendszerben).⁴⁸ Ezt bizonyítják valamelyest a lakosok beszámolóit, amelyekben rendre feltűnik az egy szál dolmányban érkező udvarbíró képe, aki szolgálati helyén szedte meg magát. Olyan vallomást is olvashatunk, amelyből kiderül, hogy nemcsak Igenben, Zalalnán volt háza, hanem Gyulafehérváron is tartott fenn magának szállást. Többen elmondták, hogy egy ökre sem volt szolgálata kezdetén, de 1637-re már legalább 50 ekevonó barma volt, 200 juha, disznója és megannyi méhkasa.⁴⁹ Előre bocsájthatjuk azt a következtetést, hogy ha az 1652-ben készült urbárium szolgálatait és Váradi Péter működését összevetjük, valamint figyelembe vesszük a korabeli egyéb udvarbírók elleni panaszokat, kitűnik, hogy Váradi Péter nem volt különösen keménykező udvarbíró, valójában azt teljesítette, amit az ura, a fejedelem kívánt meg tőle.⁵⁰

⁴⁴ MNL OL F234 IX. szekrény Fasc. 52. S.

⁴⁵ A zalatnai prefektus Bethlen alatti jogköre azonban nem csak az uradalom irányítása szempontjából szenvedett csorbát. I. Rákóczi György több esetben, főleg a felvidéki hadjárata alatt, a fejedelemszontyot bízta meg azzal, hogy gyűjtse be a helyben kitermelt aranyat, és gondoskodjon annak finomításáról is, kihagyva a folyamatból a bányászati prefektust. Lásd RGYlev 156, 275, 282.

⁴⁶ MNL OL F3 Centuria U. Nr. 7.

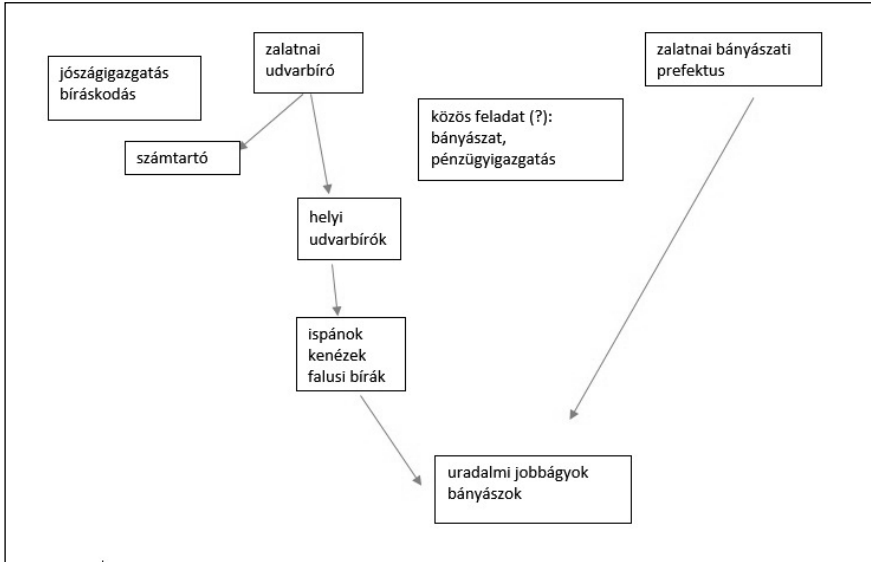
⁴⁷ A területi korlátok miatt itt csupán két esetet említenék meg. Elsőként a már idézett Huszti Boldizsár esetét, akit azzal vádolt meg a tasnádi bíró, hogy többek között nem engedte meg a Tasnádon lakó szabadosoknak a szabad erdőhasználatot, jöllehet az már nagyon régi joguk volt. A fejedelem számára gyűjtött dézsmabort maga értékesítette, tömlőbe vetette minden ok nélkül az embereket, amikor pedig panaszt emeltek nála a magas terhek miatt, állítólag azt válaszolta, hogy pusztítson el titeket a török. Ld. MNL OL F3 Centuria V. Nr. 32. Váradi Balogh Péter gyalui udvarbíróról 1652-ben hasonló cselekedeteket jegyeztek fel az urbáriumot készítő, nem adta meg többek között a kenéznek járó bárányos juhot, emelte a bírságokat, a malomport is elvette a százfenesi bírótól, és megtartotta magának. Jakó: *i.m.* 112, 122.

⁴⁸ I. Rákóczi György fogarasi udvarbírójához írt egyik levelében részletesen leírja, milyen ravaszkodásra képesek a juhászok, figyelmezteti, hogy ne higgyen nekik, mert a fejedelem sokszor érte már őket lopáson, csaláson. Lásd I. Rákóczi György rendelete juhászata ügyében. Közli. K.S. Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle II (1895). 61–62.

⁴⁹ MNL OL F3 Centuria U. Nr. 7.

⁵⁰ I. Rákóczi György sárospataki prefektusának, korábbi fejedelmi prefektusnak, Debreczeni Tamásnak sem volt jó híre sem Erdélyben, sem a Rákócziak magyarországi birtokain. Következtesen képviselte ura akaratát itt és ott is. Lásd többek között Péter: *Társadalom i.m.* 819.

A tanúvallatási jegyzőkönyv a nehezen megfogható történések mellett azonban konkrét adatokat is tartalmaz, amelyek segítségével több szempontból jellemezni lehet a korabeli zalatnai uradalmat. Az udvarbíró és beosztottjai elleni vádak alapján például fel lehet vázolni az uradalmat és a bányákat vezető tisztikar összetételét.

1. ábra. A zalatnai uradalom igazgatásának vázlata

A kifizetett bírságok összege, a lefoglalt állatállomány, valamint az elvett, kicsikart egyéb javak pedig a társadalmi rétegződés vizsgálatát segítik elő.⁵¹ I. Tóth Zoltán a fennmaradt összeírások alapján úgy vélte, hogy a térség lakói szegények voltak, állatállományuk szűkös volt, több faluban írtak össze teljesen nincstelen embereket, köztük nyomorult özvegyasszonyokat, akiknek „semmiek sincs”.⁵² Ha megvizsgáljuk a többi, hasonló számú jobbágyháztartással bíró uradalom ebbéli mutatóit, kiderül, hogy valójában a zalatnai uradalom lakosai nem voltak elmaradva a többi fejedelmi birtokon élő jobbágyokhoz képest, juhállományuk a legjelentősebbek közé tartozott a fiskális uradalmak között.⁵³ Minden bizonnyal voltak nincstelenek és nehéz sorssal küszködők itt is, de az általános szegénységgel kapcsolatos érvelést mindenképpen árnyalnunk kell. Itt elsősorban a kifizetett bírságok összegére hívnám fel a figyelmet. A falvak lakosai saját bevallásuk szerint is mintegy 300 forint büntetést fizettek ki évente az udvarbírónak. Az éves büntetések egy része apróbb (1, 2 forintos) tételekből állt össze, de voltak nagyobb

⁵¹ Több példát is lehet találni arra a vallomásokban, hogy az udvarbíró a bírságot természetben vette el. Az egyik bányához rendelt jobbágyot például azért kötelezte 100 juh átadására, mert nem lóval, hanem gyalogszerrel ment szolgálni a bányához.

⁵² MNL OL F234 IX. szekrény Fasc. 52. S. Idézi I. Tóth: *i.m.* 30.

⁵³ Makkai: *i.m.* 35.

horderejű bűnesetek is, ezeket már komolyabb pénzbüntetés követte. A zalatnai uradalomban virágzott többek között a cinóberlopás, illetve a lopott érccel való üzletelés. A cinóber valójában a nyers kéneseő – vagyis higanyérc,⁵⁴ amit az Erdélyi-érchegységben egyedül Zalatnán termeltek ki, és a korszakban a fejedelemség egyik fontos exportterméke volt, sőt a fejedelmek több esetben higanyban fizették ki a portai adót is.⁵⁵ Így nem kell azon csodálkozni, hogy az azt illető illegális tevékenység minden formája komoly retorziót vont maga után.⁵⁶ Az érvényben lévő törvények szerint azt a jobbágyot, akit rajtakaptak higanylopáson, egyenesen a fejedelmi prefektus kezébe kellett adni, az ő hatáskörébe tartoztak ugyanis a kincstár pénzügyi érdekeit sértő ügyek.⁵⁷ Az ítélezés pontos lefolyásáról jelenleg nem tudunk sokat,⁵⁸ a tanúvallomásokból annyi derült ki, hogy a prefektus a fejedelem jóváhagyásával több lopáson ért jobbágyt megkegyelmezett,⁵⁹ az ügyét visszaküldte az udvarbíró színe elé, utóbbi pedig általában 40 forint büntetéssel sújtotta a bűnöst.⁶⁰

A társadalmi rétegződés és a vagyoni helyzet jellemzésén túl sokat elmond a zalatnai uradalom lakosainak mindennapi életéről, lehetőségeikről az a tény, hogy Váradai Péter nagy mennyiségben tudott tőlük lefoglalni adósság fejében nyers aranyat. A későbbiekben lesz még szó a magánbányászattal szolgáló falvakról, itt most csak arra térnek ki, hogy a lakosság nagy részének valamilyen módon jogában állt nemesércet kitermelni az uradalom területén. Szolgálatra a nagyrészt már mélyművelésű fiskális bányákban voltak kötelezve, ezenfelül leginkább aranymosáson vagy külszíni fejtésen keresztül tudtak szert tenni aranyra.⁶¹ A saját haszonra történő bányászat, noha kötelesek voltak beváltásra, kivételesen nagy szabadságot adott az itt élőknek.⁶² Abrudbánya pedig, mint kiváltságokkal bíró város, kiváló menekülőutat jelentett a kilátástalanságból, hiszen a nemesfém-bányászat ott volt a legfejlettebb, a városnak pedig joga volt a menedékadásra, így az oda szökött jobbágyokat nem kellett kiadnia a földesúrnak.⁶³ A vallo-

⁵⁴ A cinóberből olvasztották ki a kereskedelembe kerülő kéneseőnek szinte a teljes mennyiségét, ugyanis kéneseőtartalma legalább 86,2 %-os volt. *Révai Nagy Lexikona*. Az ismeretek enciklopédiája. IV. kötet. Bp. 1912. 520.

⁵⁵ Nem a teljesség igényével lásd Tholdalagi Mihály 1619-iki követjárásának történetéhez. Közli Szilágyi Sándor. *Magyar Történelmi Tár V* (1882). 472–474.

⁵⁶ A korszakban szinte minden országgyűlésen előkerült higanykereskedelem, -lopás ügye. Artikulusok hosszú sorát hozták az illegális kereskedelem visszaszorítására, de úgy látszik, a törvénycikkelyekben megfogalmazott szigorú büntetés (fő- illetve jószágvesztés) sem tartotta vissza az erdélyi társadalom tagjait attól, hogy ne próbálkozzanak meg a kéneseőüzlettel (a törvények ugyanis nemesemberre és jobbágyra vonatkozó büntetést egyaránt tartalmaznak). Lásd EOE IX. 317, 381, X. 143, 225.

⁵⁷ EOE IX. 381.

⁵⁸ Illegális poraranykereskedéssel kapcsolatos rövid bejegyzés szerint a fiscalis director jogkörébe tartozott büntetőeljárás lefolytatása. MNL OL Erdélyi országos kormányhatósági levéltárak Kolozsmonostori Konvent országos levéltára Protocolla, libri regii et styliionaria (a továbbiakban F15) XXV. Prot. fol. 92^r.

⁵⁹ Az egyéb érccel kapcsolatos visszaélések retorziója, noha hasonlóan szigorú volt, általában ugyancsak kegyelmezéssel és komoly pénzbüntetéssel zárult. Az előző jegyzetben hozott példa is ezt bizonyítja, ugyanis Kolosi Györgyöt 1634-ben poraranykereskedésen kapták. A fejedelem meg akarta büntetni, de végül megkegyelmezett neki, és 400 forint kifizetésére kötelezte. Lásd *uo*.

⁶⁰ MNL OL F3 Centuria U. Nr. 7. Volt olyan lopáson ért jobbágy, aki azt sérelmezte, hogy a 40 forintos bírság kifizetéséről nem kapott cédulát az udvarbírótól, amivel később igazolni tudná, hogy tényleg rendezte az adósságát.

⁶¹ Az Apafi család birtokához tartozó Szász-Zalatnán 1628-ban már több helyen összeírtak aranymosó cigány közösségeket. Lásd MNL OL F234 I. szekrény Fasc. 66. O.

⁶² Vö. Péter: *Társadalom i.m.* 838–839.

⁶³ Bethlen Gábor 1617-ben erősítette meg Abrudbányát ebben a régi kiváltságban, mondván, nem akarja, hogy a bányák munkások nélkül maradjanak. Idézi I. Tóth: *i.m.* 21. Rákóczi György 1631-ben pedig Abrudfalvára is kiterjesztette ezt a jogot, és felszólította azokat a földesurakat, akik visszavitték jobbágyaikat, hogy engedjék őket szabadon,

másokból kiderül, hogy sok uradalmi jobbágy választotta ezt az utat, így megnyílt számára egy nem kevésbé nehéz, de legalább több lehetőséget kínáló életpálya.⁶⁴

„*Connumeratio [...] ac etiam inventatio*”⁶⁵

A korabeli úrbéres terheket tárgyaló szakirodalom nagyjából egységes abban a tekintetben, hogy a 17. század közepére a jobbágyok szolgáltatásai átalakulnak, egyre kiterjedtebbé válik a terményjáradék kérése és a robotoltatás.⁶⁶ Utóbbi egyértelműen a korban általános munkaerőhiány indokolta, a bányák folyamatos üzemeltetését szolgálta Abrudbánya jobbágykiadásra vonatkozó kiváltsága is. A zalatnai bányauradalom esetében szerencsésnek mondható a kutatás, ugyanis a 17. század első éveiből, valamint a 17. század közepéről is maradt fenn összeírás az uradalmat alkotó falvokról,⁶⁷ ebbe a sorba pedig beleilleszhető a Váradai Péter ellen lefolytatott vizsgálat jegyzőkönyve is, hiszen a vallomások a szolgáltatások változásaira is rávilágítanak.

A zalatnai bányauradalom lakosainak úrbéres terheit, hasonlóan a többi korabeli uradaloméhoz, három csoportba lehet osztani: cenzus, munera, servitia, ezen felül fizették még – igaz nem a zalatnai uradalom teljes területén – a *rovásnak* is nevezett országadóját, amelyet a kapuszám után számoltak ki.⁶⁸ Itt elsősorban a természetbeni juttatások, valamint a kiváltási lehetőségek összehasonlítására helyezném a hangsúlyt, ugyanis leginkább ezeken a területeken történt Váradai Péter idején elmozdulás, és az uradalom képviselőinek ezen terhek közül sikerült többet is csökkentenie 1651-ben.

A természetbeni szolgáltatások közül a legnagyobb változás a halászat, illetve kötelező haladás kapcsán tapasztalható. Az 1603. évi jegyzék szerint a természetbeni juttatás nagyobbik részét a hal tette ki, hiszen Zalatna lakosainak 30 halat, míg a hozzá kapcsolt négy falunak 16 nagyobb és 9 kisebb halat kellett beszolgáltatniuk.⁶⁹ Váradai Péter idején pedig fehér halat kellett vinniük a lakosoknak az udvarbíró konyhájára.⁷⁰ Az 1652. évi urbáriumban viszont már

hadd folytathassák a bányászatot. Lásd MNL OL F234 IX. szekrény Fasc. 56. B (az eredeti irat elpusztult, kizárólag a regeszta maradt fenn, idézi I. Tóth: *i.m.* 27–28.)

⁶⁴ MNL OL F3 Centuria U. Nr. 7.

⁶⁵ MNL OL F234 IX. szekrény Fasc. 52. S.

⁶⁶ Vö. Imreh István: *A fejedelmi gazdálkodás Bethlen Gábor idejében*. Kvár 1992. 53–57.

⁶⁷ Az 1603-ból fennmaradt összeírás inkább inventárium, mint urbárium. Az 1652-ben készült *connumeratio* már magán hordozza az urbárium minden jellegzetes vonását, többek között, hogy az egyes települések családfőit, fiúk számát, állatállományt már táblázatos formában tüntették fel. Az egyes irattípusok megkülönböztetésére, stílusjegyeire. Lásd Maksay: *i.m.* 122–128. Azt sajnos nem lehet megállapítani egy forrás esetében sem, hogy milyen módszerrel dolgoztak az összeírók, végigjárták-e a falvakat, és úgy írták össze a lakosságot, vagy az uradalmi központba behívták a települések vezetőit, és kikérdezték őket a szolgáltatásokról. Vö. Péter: *Jobbágycsaládok i.m.* 555.

⁶⁸ Mátyás-Rausch: *Bányauradalmak i.m.* 107. 1652-ben 5 falu (Petrezsány, Fenes, Körpenyes, Abrudfalva, Buczin/Bucsony) fizetett rovásadót, általában másfél vagy két kapu után adóztak. Lásd MNL OL F234 IX. szekrény Fasc. 52. S. 1603-ban, a tizenöt éves háború éveitől jóval nehezebb helyzetben voltak a falvak, akkor az udvarbíró kilenc kapu után vett rovásadót. Lásd Mátyás-Rausch Petra: *Ércbányászat a Báthoryak korában. A szatmári és az erdélyi bányavidek arany-, ezüst- és higanybányászata (1571–1613)*. Bp. 2017. 213–214. A két kapu után fizetett rovásadó nem volt kimagasló mértékű, a kapnikbányai uradalomban legtöbbször egy vagy esetleg három kapu után adóztak a lakosok. Lásd MNL OL F 27 fol. 63–68.

⁶⁹ Mátyás-Rausch: *Ércbányászat i.m.* 213–214.

⁷⁰ MNL OL F3 Centuria U. Nr. 7. A fehér hal egy gyűjtőfogalom, a pontyféléket értjük alatta. Ide tartozik többek között a keszegek népes családja is.

minden település szolgáltatásainál bejegyezték, hogy mindennemű halászat tilos, így a haladás is eltűnt a muneráliák közül.⁷¹ A kötelező vadbőr adásánál azonban éppen ellenkező folyamat figyelhetünk meg. A vadbőrök az 1603-as jegyzékben nem szerepelnek, míg az 1637. évi tanúvallomásokból kiderül, hogy Várad Péter a legtöbb falutól megkövetelte a vadbőröket, elsősorban róka- és nyestbőröket⁷² kellett a lakosoknak beszállítani. A lakosok azt is elmondták, hogy a kért vadbőröket általában másfél forintért vásárolták meg, de az udvarbíró nem volt hajlandó ezen az áron bevenni, legtöbbször még egy forintot sem fizetett darbjáért, emiatt (is) komoly kár érte a falvak lakosságát.⁷³ Az 1652-ben felvett urbáriumban egy helyen sem szerepel, hogy a lakosok pénzért cserébe adták be a kérdéses vadbőröket, a megbízottak kizárólag annyit jegyeztek fel, hogy Szent György napján kellett a bőroket leadni az udvarbírónak, ha valaki ezt a kötelességet elmulasztotta, 12 forintos büntetéssel lehetett sújtani.⁷⁴ Ugyancsak a muneráliák közé tartozott a széles körben elterjedt élőállat adás, a román ajkú falvak általában vágómarha-szolgáltatással, juh-, bárány- és disznótizeddel tartoztak földesuruknak. A 17. század eleji zalatnai uradalomban még kötelező volt a vágómarha-szolgáltatás, 2-3 szarvasmarhát kellett leadniuk az udvarbírónak, ez azonban a 17. század közepére eltűnt, és a Várad Péterrel kapcsolatos vallomások sem említik, utóbbiakban is kizárólag a juh-, bárány- és disznótized szerepelt.⁷⁵ Utóbbi meg lehetett pénzben váltani, ezt hívták *váltópénznek*. Az 1652. évi urbárium és a Várad Péter elleni vallomások szövege abban összecseng, hogy Várad működése előtt ez az összeg 2 dénár volt, míg Várad megemelte 4 dénárra.⁷⁶ Az urbáriumban az is szerepel, hogy a falvak küldöttsége megpróbálta az összeget tovább csökkenteni, de nem jártak sikerrel, mert a fejedelem nem engedett.⁷⁷

Bányauradalomról lévén szó a természetbeni szolgáltatások közül nem hiányozhatott a nyersércbeadás sem.⁷⁸ A kötelező ércbeadás nem érintette az uradalom teljes lakosságát, kizárólag a középső uradalom falvait (Körpenyes, Abrudfalva, Buczin/ Bucsony), utóbbiakat *taxás falvakként* is említik a korabeli források,⁷⁹ I. Rákóczi György például arra hívta fel 1644-ben felesége figyelmét, hogy ne csak Abrudbányáról, de a taxás falvaktól is szedesse be a kötele-

⁷¹ MNL OL F234 IX. szekrény Fasc. 52. S.

⁷² Péter Katalin szerint a 17. században széles körben követelt rókabőr-szolgáltatás összefüggött az úri öltözködés megváltozásával, hiszen a prémekkel dúsan díszített ruhákhoz sok rókabőrre volt szükség, a hegyvidéki jobbágyokon pedig be is hajtották a kérdéses szolgáltatást. Péter Katalin: *Az erdélyi társadalom élete a 17. század első felében*. Századok CXIV(1980) 586. Róka- illetve nyestbőrt Erdélyben egyedül a kővári uradalomban kellett beadni. Lásd Makkai: *i.m.* Nr. 61.

⁷³ MNL OL F3 Centuria U. Nr. 7.

⁷⁴ MNL OL F234 IX. szekrény Fasc. 52. S.

⁷⁵ Több faluban nemcsak bárányt, juhot kellett beadni, hanem kost (a korabeli szövegekben *berbécsnek* nevezték) is. Petrezsány nevű településen Várad Péter működése előtt a lakosoknak csak hatot kellett Szent Mihály ünnepén leadniuk, de az udvarbíró felemelte a mennyiséget 12 darabra. MNL OL F3 Centuria U. Nr. 7.

⁷⁶ MNL OL F234 IX. szekrény Fasc. 52. S.

⁷⁷ A kontrollforrásokból kiderül egyébként, hogy a többi erdélyi bányauradalomban több váltópénzt kellett fizetni, a kapnikbányai uradalomhoz tartozó Garbonáczfalván például 8 dénárral lehetett a tizedet megváltani. Lásd Makkai: *i.m.* Nr. 60. valamint MNL OL F27 fol. 63–68.

⁷⁸ A korabeli kapnikbányai uradalom falvai nem tartoztak hasonló szolgáltatással, kizárólag arra voltak kötelezve, hogy robotjukat a bányákban teljesítsék.

⁷⁹ A középső uradalom falvai nemcsak ebben, hanem jogállásukban is eltértek az alsó és a felső uradalom településeitől. Történeti fejlődésüket nagymértékben meghatározta Abrudbánya közelsége, amelyet anyavárosuknak is tekintettek, és több kiváltsággal, amellyel Abrudbánya bírt, ők is rendelkeztek (többek között harmincad- és adómentességgel a bányászathoz szükséges árukra vonatkozóan, Abrudfalváról pedig ugyanúgy nem kellett kiadni a szökött a jobbágyokat, mint Abrudbányáról). MNL OL F1 LR 18. k. fol. 141-142.

ző arany mennyiséget.⁸⁰ A középső uradalom falvainak fejlettségét, kivételezett jogi helyzetét támasztja alá, hogy a már sokat emlegetett 1651 májusában kiadott – azóta sajnos elkallódott – fejedelmi rendelet kizárólag a fenti három falu szolgáltatásait enyhítette, az itteni közösségek vezetői tudtak valamilyen formában befolyást gyakorolni a központi kormányzatra.⁸¹ Az 1652-ben felvett urbáriumból kiderült, hogy Körpenyesen 118 nehezék aranyat kellett beadni, ez a mennyiség régebben több volt, mert a helyi tisztek (köztük minden bizonnyal Váradi Péter) felverték, és csak 1651-be mérsékelte a fejedelem. Abrudfalván 1651-ig úgynevezett *urbárium-pénzt* kellett fizetni, ez egy évre 10 forintot tett ki, amit Váradi Péter udvarbíró vetett ki rájuk, az akkori fejedelmi prefektus, Deli Farkas engedélyével.⁸² 1651-ben végül sikerült eltöröltetniük, és kizárólag 200 nehezék arany beadásával tartoztak. Bucsony lakosai azonban továbbra is fizették az urbárium-pénzt (évente 5 forintot) a 150 nehezék arany beadása mellett, az utóbbi terhet is enyhítették valamelyest 1651-ben.⁸³

Az urbárium-pénz mellett volt több olyan szolgáltatás – elsősorban muneráliák –, amelyek Váradi Péter „innovációjának” tekinthetők. Abrudfalva lakosai panasztartották el, hogy korábban rájuk semmiféle terhet nem róttak ki, de Váradi Péter még postaszolgáltatásra is kötelezte őket, lovakat és szekereket kellett a fejedelmi postáknak biztosítaniuk. Abrudfalva mellett egyedül Zalatnánál jegyezték fel 1652-ben, hogy postaszolgálattal tartoznak.⁸⁴ A muneráliák közül voltak olyan szolgáltatások, amelyek kizárólag az 1637. évi vallomásokban tűntek fel, sem előtte, sem utána nincsen róluk adatunk, talán azért szűntek meg, mert ebben a térségben nem volt hagyománya ezeknek az úrbéres terheknek. Váradi Péter többek között kivetett a lakosságra káposzta- és répadézmát,⁸⁵ több falutól követelt vaját és faggyút is. Utóbbi beadása hasonlóan történt, mint a vadbőröké, ugyanis a vallomásokból kiderül, hogy például Bisztra falu lakossága 5 dénárért vette a faggyú fontját, míg az udvarbíró csak 3 dénárért adott nekik egy-egy font faggyúért.⁸⁶

A források alapján valószínűsíthető, hogy a zalatnai uradalom I. Rákóczi György uralkodásának kezdetén alakult ki abban a formában, amelyben kisebb- nagyobb változásokkal, de egészen 1848-ig létezett. Az új, összetett uradalom megszervezésében Váradi Péter részt vállalt, és ezzel párhuzamosan a bányászati prefektus, Heinrich Lisbona hatáskörét erősen csorbították.

⁸⁰ RGYlev 159.

⁸¹ MNL OL F234 IX. szekrény Fasc. 52. S.

⁸² MNL OL F3 Centuria U. Nr. 7. A kapnikbányai uradalomhoz tartozó Karullyán ugyanilyen célra 12 forintot szedett be a prefektus, a lakosok elmondása szerint azért vetettek ki ekkora összeget rájuk, mert a néhai Jónás vajda neheztelt a falu lakosságára. Lásd Makkai: *i.m.* Nr. 60.

⁸³ MNL OL F234 IX. szekrény Fasc. 52. S. Ha az alsó értékkel számítjuk át a nehezéket kilogrammra, akkor Körpenyes lakóinak évente körülbelül 38 kilogramm aranyat kellett beszállítaniuk, Abrudfalvának 65 kilogrammot, míg Bucsonynak 49 kilogrammot.

⁸⁴ Uo. Postaszolgáltatásra egyébként a többi erdélyi bányauradalom lakosai se voltak kötelezve, az 1638. és 1639. évi kapnikbányai összeírásban sem említik. Ezzel szemben a nagybányai bányauradalomhoz tartozó Lacifalva lakosai 1614-ben és 1625-ben egyaránt teljesítettek postaszolgáltatást. A különbség abban állott, hogy az ottani szabadosok maguk mentek lovakkal, szekerekkel, hogy a bányához szükséges dolgokat beszállítsák a nagybányai bányakamarába. Lásd Mátyás-Rausch: *Bányauradalmak i.m.* 10. Az is valószínűsíthető, hogy a Lacifalván kialakult postaszolgáltatás még a Kővárhoz való tartozás idejében alakult ki, és nem tekinthető bányauradalmi jellegzetességnek.

⁸⁵ Káposztadézsma nem volt széles körben elterjedt Erdélyben, de néhány uradalomban (pl. Fogaras, Porumbák, Komána) adták. Lásd Makkai: *i.m.* Nr. 65. Répadézsma azonban nem találtam adatot a korabeli urbáriumokban. Vö. uo. 50. Váradi a káposztadézsma elmaradásáért egyébként 10 forint büntetést vetett ki.

⁸⁶ MNL OL F3 Centuria U. Nr. 7. A fontnak 16 alegysége van, köztük van erdélyi font is, a 16–17. századi országjelölési határozatok révén alakult ki. A középértéke 0,4675 és 0,5612 kg között mozgott. Lásd Bogdán: *i.m.* 442–448.

Így nem elképzelhetetlen, hogy Lisbona annak érdekében, hogy visszaszerezze elvesztett jogköreit, megpróbálta elmozdítani állásából Váradi Pétert. Törekvései azonban nem jártak sikerrel, mert Váradi Péter továbbra is a helyén maradt, és a korábbi uradalmi szerkezet sem állt vissza. Jóllehet a korábbi zalatnai, abrudbányai uradalom falvai, valamint az egyszer Abrudbányához, egyszer pedig a fehérvári uradalomhoz tartozó települések (itt elsősorban Topánfalvára utalnék) már a földrajzi közelség okán is szoros kapcsolatban álltak egymással, eltérő fejlődési utat jártak be. A három részuradalom közül a középső birtoktest volt a legfejlettebb, itt a hangsúly – ahogy ez a szolgáltatásokból is kiderül – a bányászaton volt. Zalatna környéke inkább a mezőgazdálkodásra rendezkedett be, Zalatna városa, bányászati tevékenysége ellenére sem tartozott a roboton túl speciális bányászati szolgáltatásokkal. Az eltérő fejlettségű területek összekapcsolása a centralizációt, a könnyebb irányíthatóságot segítette elő, a mindenkori udvarbírónak pedig nem volt könnyű feladata, hiszen több fronton is helyt kellett állnia.

Scribe Péter Váradi and the Estate of Zalatna

Keywords: mining, Transylvanian Principality, Estate of Zalatna, administration

The mining domain of Zalatna formed during the reign of György Rákóczi, and it was in existence in this form until 1848. Péter Váradi took part in the organization of this domain, but this reorganization violated the jurisdiction of the mining leader (Heinrich Lisbona). It was possible that he tried to remove the chief of the mining domain, Lisbona, and this way wanted to regain his former influence. His ambitions were not a complete success, because Péter Váradi could stay at his workplace. The villages of mining domain Zalatna had different phylogenies, but because of geographical nearness, they were in close relationship with each other. This domain consisted of three parts; the middle part was the most developed, because here the most important branch was the gold mining. In spite of its mining activity, the town of Zalatna over the socage didn't have to do a special mining work. The new mining domain could be directed easily, but the head of the domain had to do a very hard work.